

ADOLF DİRR VE KAFKAS DİLCİLİĞİ

M.Y. Nemirovski

Tarih ve Toplum, Ocak 1998

Çev.: Murat Paşu

Münih Halk Bilimleri Müzesi (Museum für Völkerkunde) yöneticisi Profesör Adolf Dirr, ağır bir hastalığın (mide kanseri) ardından 9 Nisan 1930'da Münih'te vefat etti.

Almanca ve Rusça olarak yazdığı birçok eserle hem Alman hem de Rus bilimine hizmet eden Adolf Dirr, zamanının en büyük dilbilimci, etnolog ve Kafkasologlarından biri sayılıyordu. Sovyetler Birliği'nde olduğu kadar Batı'da da büyük bir üne sahipti. Ancak çalışmalarının değerini anlamak için, Dirr'in Kafkasya'nın yerli dillerinin bilimsel olarak araştırılmasındaki rolünü bilmek gerekir.

Dirr'in yaşamına ve bilimsel çalışmalarına kısaca göz atacağımız bu makalenin amacı da bu konuyu aydınlatmaktır.¹

A.DİRR'İN BİYOGRAFİSİ

Adolf Dirr bir öğretmenin oğlu olarak 17 Kasım 1867'de Augsburg kentinde doğdu. Çocukluk yıllarını burada geçirdi ve öğrenimine fen bilimleri ağırlıklı öğretim yapan bir okulda başladı. Daha küçük yaşta yabancı halkları ve dillerini öğrenme tutkusu o kadar güçlüydü ki üçüncü sınıf öğrencisiyken evden kaçtı ve Cezayir'e gitti. Döndükten sonra da dünyayı gezme hayallerinden vazgeçmedi; Fransa ve İtalya'yı dolaşmaya başladı. Dil öğretmenliğinden lokantada garsonluğa, işletme yöneticiliğine kadar birçok işte çalışarak bir şehirden diğerine taşındı durdu.

1891-1892 yıllarında Berlin'de Doğu Bilimleri Semineri'nde çalıştı. Gerekli evrakları olmadığı için buraya yerleşemedi ve Paris'e gitti. Paris'te hem öğretmenlik yaptı hem de öğrenimine devam etti. (1892 - 1900)

1900'da Kafkasya'ya gitti; Tiflis'te İngilizce ve Almanca öğretmenliği görevi aldı. Kafkasya'nın yerli dilleri ve halkının yaşam tarzı hemen ilgisini çekti. Fakat Dirr yine de Batı'ya döndü; önce Paris'e, oradan da Münih'e gitti. Ancak şansı yaver gitmedi, uygun bir iş bulamadı ve tekrar Tiflis'e döndü.

1902'den 1913'e kadar Güney Kafkasya'da çeşitli orta öğretim kurumlarında Almanca öğretmenliği yaptı.² Bu arada bütün boş zamanını yerli halkları ve dillerini incelemeye ayırıyordu. O dönemde bilimsel çalışmalarından bazıları *Upravleniye Kavkazskogo Uçebnogo Okruga* (Kafkasya Eğitim Bölgesi İdaresi) tarafından yayınlanan SMOMPK'da³ Rusça olarak yayınlandı. Diğer çalışmalarını çeşitli Alman dergilerinde yayınlattı.

Dağıstan dilleriyle ilgili bir dizi monografisinin yayınlaması Dirr'e Münih Üniversitesi'nin fahri doktor (doctor honoris causa) ünvanını (1908) ve o zamanki St.Petersburg Bilimler Akademisi'nin Makaryev Ödülü'nü kazandırdı. (1909)⁴

1913'te Münih'teki Museum für Völkerkunde'nin (Halk Bilimleri Müzesi) yöneticisi oldu ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. 1920'de profesör, 1924'te Bolon Bilimler Akademisi fahri üyesi ünvanını aldı. 1924'ten sonra kendisinin kurduğu özel bilimsel dergi *Caucasia*'nın⁵ redaktörü oldu.

Dirr 'in çeşitli dergilerde, külliyatlarda ve diğer yayınlarda çok sayıda bilimsel çalışması yer almıştır. Dirr en çok dil öğrenimiyle ilgilenmiştir. Birçok Avrupa dilinin yanısıra Arapçayı, Türkçeyi, Kafkas dillerini, bazı Afrika dillerini (Swahili) ve Doğu Asya dillerini biliyordu.

Hartleben Ünlversal Kütüphanesi'nde (A.Hartlebens Bibliothek der Sprachenkunde, Wien, Leipzig) bulunan bir dizi gramer kitabı da Dirr'e aittir.⁶

Fakat Dirr'i özellikle cezbeden, çok çeşitli ve çok dilli halkıyla Kafkasya'yı etnolojik ve dilbilimsel açıdan incelemek olmuştur. Otuz yıl, yani hemen hemen yaşamının yarısı boyunca Dirr bu alanda çalıştı ve Kafkas halklarını ve dillerini en iyi bilenlerden biri olarak ün kazandı. Şimdi Dirr'in bu alanda yaptığı bilimsel çalışmalar üzerinde duralım.⁷

DİRR'İN DAĞISTAN DİLLERİYLE İLGİLİ MONOGRAFİSİ

Dirr'in Kafkasya'ya yerleştiği 20. yüzyıl başında Kafkas dilciliği önemli başarılar elde etmişti. A.A. Şifner'in ve P.K Uslar'ın tasviri özellik taşıyan bir dizi monografisinin adı sayılabilirdi. R. von Erckert'in tüm Kafkas dillerinin genel bir incelemesi de vardı.⁸

Ancak etno-linguistik araştırmalar için Kafkasya henüz hiç işlenmemiş bir alandı. Özellikle Dağıstan olağanüstü bir şekilde, çok dilli halkıyla dilbilimcilere ve etnologlara geniş bir çalışma alanı sunuyordu.

Dirr bu olanaktan yararlanmasını bildi ve bilimsel olarak incelenmeye hemen hiç başlanmamış Dağıstan dillerini gayretle öğrenmeye başladı. Dirr dilbilim araştırmalarını SMOMPK'da yayınlanan 8 monografide topladı.

- 1-) Udinskaya grammatika (Udi Grameri). SMOMPK XXXIII, Tiflis, 1904.⁹
- 2-) Grammatičeskiy oçerk tabasaranskogo yazıka (Tabasaran Dili Grameri Denemesi). SMOMPK XXXV, Tiflis, 1906.
- 3-) Karatkiy grammatičeskiy oçerk andiskogo yazıka (Kısa Andi Dili Grameri Denemesi) SMOMPK XXXVII, Tiflis, 1906.
- 4-) Agulskiy yazık (Agul Dili) SMOMPK XXXVII, Tiflis, 1907.
- 5-) Arçinskiy yazık (Arçi Dili) SMOMPK XXXIX, Tiflis, 1908.
- 6-) Materialı dlya izuçeniya yazıkov i nareçiy ando-didoyskoy grupp (Andi- Dido Grubu Dil ve Lehçelerinin İncelenmesiyle İlgili Belgeler) SMOMPK XI, Tiflis, 1909.
- 7-) Rutulskiy yazık (Rutul Dili) SMOMPK XLII, Tiflis, 1912.
- 8-) Tsahurskiy yazık (Tsahur Dili) SMOMPK XLIII, Tiflis, 1913.

Bütün bu kapsamlı çalışmalar¹⁰, gerek içerik gerekse kompozisyon açısından hemen hemen aynı türdendir. Önsözde, incelenen dil (konuşulduğu coğrafyanın sınırları, komşu diller arasındaki konumu vb.) ve bu dili konuşanlar hakkında (istatistik ve etnografik veriler), keza dille ilgili materyallerin toplanması ve işlenmesiyle ilgili yöntemler hakkında bazı ön bilgiler verilir.¹¹ Yine burada bibliyografik notlar, bazen de önceki araştırmalarla ilgili eleştiriler buluruz.¹²

Daha sonra dilin ses yapısı, telafuz özellikleri, seslerin yazıya geçirildiği alfabe v.b. fonetikle ilgili konulara ayrılmış küçük bir bölüm yer alır.

Her çalışmanın ana bölümü, o dilin morfolojisini ayrıntılı olarak ortaya koyan, dili bilinen gramer kategorilerine (isim, sıfat, zamir, sayılar, fiil v.b.) göre olduğu kadar, Kafkas dillerine özgü morfolojik yapılara ("sınıflar", sözcük türetme, çekim ve fiil biçimlerinin özellikleri) göre de analiz eden tasviri gramer incelemesinden oluşur. Bu bölümde herhangi bir formun kullanılışı, yaşayan dilden alınmış kalıp cümlelerle, örneklerle açıklanır.¹³

Dirr'in bizi ilgilendiren monografilerinden hepsinde, eserin bir parçası olarak gerekli görülen metinler ve lügatçe ya da küçük sözlük yer alır. Metinler kelime kelime ve edebi çevirileriyle, bazı açıklayıcı gramer notlarıyla donatılmıştır.

Lügatçeler veya sözlükler, yerel alfabe düzeninde yerleştirilmiş oldukça önemli sözcük hazinesi ve kısmen de kalıplaşmış sözlerle ilgili materyal verirler. Her monografi Rusça sözcüklerin ve bunların karşılığı olan yerli sözcüklerin verildiği kısa fihristle sona erer.

Dirr'in bu çalışmalarının tamamına yakını yerinde yaptığı kişisel gözlemlere dayanarak yarattığını, topladığı materyalleri titizlikle ve defalarca kontrol ettiğini,¹⁴ azımsanmayacak güçlükler içeren Dağıstan dillerinin kendine özgü gramerini az rastlanır bir ustalıkla analiz ettiğini ve Kafkas dil yapısını tartışma götürmez ince bir anlayışla işlediğini bunlara eklersek, Dirr'in Dağıstan monografilerinin değerini ve önemini daha iyi kavrayabiliriz.

Dirr, Uslar tarafından başlatılan Dağıstan dillerinin bilimsel olarak incelenmesi geleneğini bu şekilde devam ettirdi ve herhalde Kafkasya'da daha uzun süre kalsaydı bunu sonuna kadar da sürdürürdü.

“UBİH DİLİ”, “GÜRCÜ GRAMERİ” VE “KAFKAS DİLLERİNİN İNCELENMESİNE GİRİŞ”

Kuzeybatı Kafkas dilleri içinde Dirr'in dikkatini, 1864 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na (genel olarak Anadolu'ya) yerleşen Ubıhların dili çekti. Daha Uslar zamanında can çekişme emareleri gösteren bu dil, bilim dünyasında hemen hemen hiç tanınmıyordu.¹⁵ Eski St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin görevlendirmesiyle Dirr, 1913 yılında Ubıhların bugün yaşadığı yerlere bir araştırma gezisi yaptı, dillerini inceledi ve sözlü halk edebiyatlarından bazı eserleri kaydetti.¹⁶

Daha sonra gelişen olaylar (emperyalist savaş ve devrim) Dirr'in topladığı materyallerin yayınlanmasını uzun süre geciktirdi ve ancak kısa süre önce, 1927-28 'de “Ubıh Dili” adlı eseri basılabildi. (*Die Sprache der Ubychen*”, Leipzig , 1928 Verlag Asia Major, ayrı kitap olarak ve *Caucasia* dergisinde: Fasc.IV 1927 ve Fasc. V 1928). Karşılaştırmalı küçük monografisinde (134 sf) Dirr, bağlı metinlerin Almanca çevirisiyle birlikte Ubıh dilinin örneklili tasvirini de (fonetik, morfoloji ve leksikoloji) veriyor. Yok olmak üzere olan bu dilin ilk bilimsel incelemesi olarak Dirr'in monografisi Kafkas dilciliğine çok değerli katkıda bulunmuştur.

Güney Kafkas (Kartvel) dillerinden sadece Gürcüce Dirr'in inceleme konusu olmuştur; bu dilin teorik - uygulamalı gramerini hazırlamıştır. (*Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Spache* , Hartlebens Bibliothek der Sprachenkunde, Wien-Leipzig)

Dirr, monografi türündeki dilbilim araştırmalarını, mütevazı bir başlık altında topladığı *Einführung in das Studium der Kaukasischen Sprachen* (Kafkas Dillerinin İncelenmesine Giriş) adlı kapsamlı eseriyle tamamlamıştır. Bu çalışmada bütün Kafkas dilleriyle ilgili özet bilgi verilmiştir.¹⁷

Bilim tarafından uzun süredir böyle bir çalışmaya ihtiyaç hissediliyordu. Çünkü Von Erckert'in çalışması olan ve ilk kez Kafkasya'nın bütün yerli dillerini kapsayan hacimli bülteni, sunulan materyalin kalitesinin belirgin biçimde bozukluğu ile kusurluydu ve bu verilerden kontrol etmeden yararlananları çoğu kez yanılgıya düşürüyordu.

Eksiklerle dolu bu kaynağın yerine Dirr, dilbilimcilere Kafkas dillerinin incelenmesi için güvenilir bir kılavuz sunmuştur ve hizmetinin büyüklüğü de buradadır.

Dirr'in eseri hacim olarak farklı iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci ve daha kısa bölüm (s. 1-37) giriş özelliği taşımaktadır. Bu bölümün birinci ana başlığı altında genel bir özet verilmiş ve Kafkas dillerini tanıtıcı bir sınıflandırma yapılmıştır. İkinci başlık altında bu dillerin ve onlarla komşu dillerin karşılıklı ilişkileri anlatılmaktadır. Üçüncü başlık bu dillerin yalıtılmışlığı görüşünü reddederek, Kafkas dillerinin diğer dil gruplarıyla akrabalık bağıncı inceler. Son olarak dördüncü başlık, Kafkas dillerinin fonetik sistemine genel bir bakış içerir.

Kitabın ikinci ve asıl bölümü (38-357) bütün Kafkas dillerinin bir dizi kısa gramer denemelerinden oluşur. Kuzeybatı Kafkas dilleri aynı denemede birleştirilmiştir. Diğer dillerden her biri ayrı bir denemenin konusudur (toplam 33 deneme). Yazar dikkatini en çok

bu dillerin morfolojik yapısı üzerine yönelmiştir. Her birinin kendine özgü özellikleri ve dil grubu olarak genel özellikleri belirtilmiştir.

Kitap genel olarak tasviri karakter taşıırken, asıl amacı Kafkas dillerinin karşılaştırmalı araştırması için sağlam bir temel yaratmak olarak görülmektedir. Dirr'in kendisi de çalışmasını, Kafkasya'ya ilişkin genel olan bilgilerin ayrıntılandırılması yolunda ilk adım olarak tanımlamaktadır. Ancak karşılaştırmalardan da her şekilde kaçınmaktadır.

Kendi çalışmalarını ve genel olarak Şifler ve Uslar zamanından günümüze kadar Kafkas dilleri konusunda yapılmış olan bilimsel araştırmaları bir sonuca bağlayan Dirr'in bu kitabının ana hatları böyledir. Bu açıdan giriş bölümünün çok büyük önemi vardır.¹⁸

DİRR'İN GENEL DİLBİLİM ALANINDAKİ ÇALIŞMALARI

Önceki bölümde görüldüğü gibi Dirr'in dilbilimin en sevdiği alanı, kendi araştırmacılık yeteneğini adadığı “canlı dillerin incelenmesi”ydi .

Ancak Dirr kuramsal özellik taşıyan konularla da şevkle ilgilendi. Sınırsız çeşitliliğiyle canlı dilin dikkatli bir gözlemcisi olan, onun en ince nüanslarını duyarlılıkla kavrayan bir dilbilimci olan Dirr, çıkarımlarında ve genellemelerinde son derece dikkatliydi. Tasviri karakterdeki çalışmalarının ayırt edici çizgisi olan bu özellik kuramsal araştırmalarına da yansımıştır.

Bunları bu makalenin çerçevesi içinde inceleme olanağı olmadığından, ancak şu veya bu şekilde Kafkas dilciliğiyle ilgili olanlar ya da genel dilbilim açısından ilgiye değer olanlar üzerinde duracağız.

Dirr'in Rusça olarak kaleme aldığı bu alandaki çalışmalardan en başta, çok ilginç etno-linguistik konulara adanmış olan iki tanesinden bahsedelim.

1-) O klassah (rodah) v kavkazskih yazıkah (Kafkas Dillerinde Sınıflar (Cinsler)) (SMOMPK, vıp. XXXVII, T. 1907 otd. 3, str. 91-102).

2-) Bojestva ohoti i ohotniçiy yazık u kavkaztsev (Kafkasyalılarda Av Tanrıları ve Avcı Dili) (SMOMPK, vıp 44.T. 1913, otd. 4 str. 1 -16).

İlk makalesinde Dirr, Kafkas dillerinde hemen hiç bilinmeyen bir konu olan ve değişik Kafkas dillerinde ikiden sekize kadar değişen¹⁹, isimlerin dilbilgisel sınıflandırılmasının kökeni sorununu aydınlatmaya çalışıyor.

Kafkas dillerinin analizi, canlı varlıkların sınıflandırılmasının burada toplumsal hiyerarşiye²⁰ dayandığını gösteriyor. Cansız varlıkların sınıflandırılma prensipleri çok açık değildir. Dirr bunların açıklamasını, nesnelere insanların toplumsal örgütlenmelerine göre sınıflandırıldığı Avusturalya sınıflandırma mantığında arıyor ve gramatik sınıfların (cinslerin) ilk başta katmansal sınıflar (Rangklassen) olduğu ve ancak sonradan bunlardan farklı cinslerden varlıkları gösteren sınıfların oluştuğu sonucuna varıyor.²¹

Kafkasyalılarda özel bir avcı dilinin varlığını ortaya çıkaran ikinci çalışma, ekonomik yaşam tarzının özel koşullarının dile etkisini gösteriyor.

Dirr genel dilbilimin bazı önemli sorunlarına, “*Linguistische Probleme in ethnologischer, anthropologischer und geografischer Beleuchtung*”²² başlıklı ilginç çalışmasında değiniyor. Dirr burada dildeki değişimlerin nedenlerini ortaya koyuyor ve bu konuyla ilgili ifade edilmiş görüşleri gözden geçirerek şu sonuca varıyor: “Dildeki bütün değişimlerin temel nedenini dilin kendisinde veya konuşanlarında bulunan değişim eğiliminde değil, farklı diller konuşan insan topluluklarının birbirleriyle ilişkilerinde, karışmalarında ve asimilasyonunda aramak gerekir.”²³

Bunun yanı sıra Dirr dillerin etkileşimi, sosyal diyalektlerin varlığı ve dilin sosyal bölümlenmesine yol açan nedenler, halk töresinin, geleneklerin ve dünya görüşünün etkisi,

son olarak da dillerin tek bir anadilden mi türediği (monogenesis theory) yoksa farklı kökenlere mi ait oldukları (poligenesis theory) konusundaki olağanüstü ilginç ve karmaşık bir dizi önemli dilbilimsel probleme de değiniyor.

Bu problemlerle ilgili görüşlerini belirtirken Dirr, arasında Kafkas dillerinin de bulunduğu değişik canlı diller üzerinde yaptığı yıllar süren gözlemler sonucunda elde ettiği kişisel dilbilimsel deneyimine dayanıyor. Bu da onun görüşlerini teorik kurgulara değil gerçek olgulara dayanan düşünceler olarak değerli kılıyor.

Dirr'in genel dilbilimle ilgili en önemli çalışmaları bunlardır.²⁴

DİRR'İN DİLBİLİMCİ OLARAK GENEL KARAKTERİSTİĞİ VE KAFKAS DİLCİLİĞİ TARİHİNDEKİ ROLÜ

Bu en önemli çalışmalarını inceledikten sonra Dirr'in bir dilbilimci olarak Kafkas dilciliği tarihinde nasıl önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz.

Dirr her şeyden önce dili kitaplardan değil, o dili konuşanlarla kurduğu iletişimle öğrenen bir araştırmacıydı, *par excellence* bir araştırmacı. Bu Dirr'in, bir bilim adamı olarak kendine özgünlüğünü belirleyen temel çizgisiydi.

Canlı bir dili, hassas bir şekilde kulak verebildiği, yaşayan, içinde her türlü çeşitliliği barındıran bir dili incelenmek onu her zaman cezbederdi. Onu yarı yapay, kurallara bağlanmış edebiyat dili değil, halkın konuştuğu doğal dil ilgilendiriyordu.

Dile sadece bir dilbilimci olarak değil, bir etnolog ve sosyolog olarak da yaklaşıyor, dil olgularını onları çevreleyen gerçek ortamları, konuşanlarının etnik ve sosyal özellikleriyle bağlantılandırıyor.

Kafkas dillerinin Dirr'i uzun süre kendine bağlamasının nedeni, bu dillerin o zaman yazısı olmayan (Gürcüce dışında), bilim tarafından henüz keşfedilmemiş canlı diller olmasıdır. Dirr bu dilleri kendine uygun bir araştırma alanı olarak görmüştür. Özgünlükleri ve biçimsel zenginlikleri, onun önünde analiz ve sistematize etme yeteneğini uygulayabileceği geniş bir alan açıyordu.

Dirr'in gözünde Kafkasya, olağanüstü dil materyallerini bıkıp usanmadan gözlemleyebileceği, analiz ve sistematize edebileceği *eşsiz bir dilbilim laboratuvarıydı*.²⁵ Bu laboratuvarında Dirr araştırma deneyimini geliştiriyor, kuramsal gözlemlerini biriktiriyor ve yöntemlerini belirliyordu.

Daha çok edebi ve kısmen de ölü dillerle ilgilenen Hint-Avrupa karşılaştırmalı dilbiliminin onu cezbetmemesi bu yüzdendir.

Fakat Meye, Breal v.d. Hint-Avrupacıların sosyolojik yönelimiyle, özellikle sosyal bir fenomen²⁶ olarak dilin kendi dünya görüşüne ve sosyal diyalektlere²⁷ ilgi konusunda Dirr'in görüşlerinin keşiştiği noktalar vardı.

Beklenebileceği gibi Dirr'e en yakın olanlar, egemen yönelimlerin dışında olan dilbilimciler, büyük *dissidentler*²⁸ Hugo Schuhardt²⁹ ve Alfred Trombetti³⁰ idi.

Dirr'i onlarla her şeyden önce, üç dilbilimci için de ortak olan Kafkas dillerine duydukları özel ilgi bağlıyordu. Kişisel dostluk ilişkileri de bu zeminde oluştu ve onları bazı bilimsel konularda aynı görüşlerde birleştiren fikri yakınlık ortaya çıktı.

Daha yaşlı ve daha büyük otoriteye sahip olan Hugo Schuhardt'ın hemen hemen yaşıt diğer iki bilim adamı üzerinde etkisi olduğu düşünülebilir.³¹

Dirr'in canlı dillere olan büyük ilgisinde, dilbilimsel olguları etnolojik ve sosyolojik olgularla bağlantılandırması eğiliminde³² ve dildeki değişimlerde karışımın rolüne³³ verdiği önemde Hugo Schuhardt'ın kuşku götürmez etkisi hissediliyor. Dilin tekkökenliliği (monogenezis) görüşünün³⁴ kabulünde ve Kafkas dillerinin diğer dil gruplarıyla kökensel bağının belirlenmesinde³⁵ ise Dirr Trombetti ile hemfikir görünüyor.

Fakat Hugo Schuhardt'ın felsefi eğilimi ve Trombetti'nin karşılaştırmalı dilbilime merakı Dirr'e tamamen yabancı kalmıştır. Dirr tasviri dilbilimle sadece belli bir dil grubu -Kafkas dilleri- çerçevesinde ilgileniyordu. Dirr ne felsefeci ne de karşılaştırmacıydı; o bir dilbilimci, araştırmacı ve Kafkasologtu.

Hugo Schuhardt ve Trombetti için Kafkas dillerinin incelenmesi, onların araştırmalarının zincirine organik olarak bağlı, gerekli bir şeydi, fakat bilimsel yollarının sadece küçük bir parçasıydı; Dirr için ise bu yaşamının meselesiydi.

Çok dilli ve çok kavimli Kafkasya'da uzun gezilerden ve araştırmalardan sonra Dirr, nihayet eğilimini buldu ve ömrünün kalan kısmını buna adadı. Kafkasya ondan gerçek bir araştırmacı yarattı. Kafkasya Dirr'e şöhretli bir isim kazandırdı. Karşılık olarak da Dirr en iyi yıllarını, en büyük emeğini Kafkasya araştırmalarına verdi.

Sekiz “Dağıstan” monografisi, “Ubıh Dili”, son olarak da “Kafkas Dillerinin İncelenmesine Giriş” Dirr'e ölümünden sonra da uzun zaman yaşayacak bilimsel bir ün kazandıran Kafkasya çalışmalarının çok değerli ürünleridir.

Kafkas dilciliği tarihinde Dirr, Kafkas dillerinin en iyi araştırmacıları olan Uslar ve Marr ile birlikte en önemli yerlerden birini işgal eder.

Dağıstanın yerli dillerinin incelenmesi konusunda Dirr, Uslarla birlikte bundan sonraki araştırmaların yolunu açan bir öncüdür. Dirr, Ubıh dilinin tasviriyle Kafkas dilciliğine değeri ölçülmez bir hizmet vermiştir. “*Einführung*” (Giriş) ise Kafkas dillerini inceleyen veya onlarla ilgilenen her dilbilimcinin başucu kitabı olmuştur. Dirr, Kafkas dillerinin bilimsel tasvirinde “klasik” eserler vermiş, bu dillerin özelliklerini hayret edilecek ince bir duyarlılıkla keşfetmiş, tüm Kafkas dilciliğinin tam ve doğru bir tablosunu çizmiştir.

Bu eşsiz araştırmacının kaybı her gün daha derin bir acıyla hissediliyor ve yerinin doldurulamaz olduğu daha iyi anlaşılıyor. Amansız bir illet henüz enerji dolu araştırmacıyı mezara götürdü ama ölüm her şeye kadir değildir; ancak beden üzerinde hakkı vardır (*nil nisi corporis huius jus habet*).³⁶ Bilimsel yaratıcılığın meyveleri ise ne tazeliğini kaybeder ne de ölümler, onlar “bakırdan sağlam”dırlar (*aere perennius*).³⁷

Kaynak: *Linvişticeskiye etyudi po gorskim (yafetiçeskim) yazıkam Kavkaza*. (Kafkas Dağı (Yafetik) Dilleriyle İlgili Dilbilim Çalışmaları), Orconikidze (Vladikavkaz), 1933.

ADOLF DİRR'İN YAYINLANMIŞ ÇALIŞMALARI

1. Ekskursii po Dagestanu (Dağıstan'da Geziler). I. V Tabasaranskom okruge (Tabasaran Okrugu'nda); II. Kubaçi; III. Arçi; IV. Kumuh i laki. "Kavkaz" gazetesi, Tiflis, 1903; 177, 187, 274, 284.
2. Eine neue Ansicht über den Ursprung der Chewsuren, "Globus", 95, 1909.
3. Sovremenniye nazvaniya kavkazskih plemen (Kafkas Kavimlerinin Bugünkü Adları). SMOMPK, 40, 1909; ağırlıkla Dağıstan'la ilgilidir. (No 3).
4. Antropologiçeskiy i etnografiçeskiy sostav kavkazskih narodov (Kafkas Halklarının Antropolojik ve Etnolojik Bileşimi), "Kavkazskiy kalendar"-1910, ç. I., Tiflis, 1909, str. 538-549.
5. Bojestva ohoti i ohotniçiy yazık u kavkaztsev (Kafkasyalılarda Av tanrıları ve Avcı Dili), SMOMPK, 44, 1915; aynı kitapta: Trudı XIII. syezda russkih yestestvoispitateley i vraçey v g. Tiflise 16-24 iyunya 1913 goda (16-24 Haziran 1913'te Tiflis'te Yapılan Rus Doğal Bilimler Uzmanları ve Hekimleri XIII. Kongresi Çalışmaları), Tom VI.
6. Spisok imen, familiy, nazvaniy narodov i imen jivotnihu avartsev, mingreltsev i dagestantsev (Avarlarda, Mingrellerde ve Dağıstanlılarda Halk Adlarının, Soyadlarının, isimlerin ve Hayvan Adlarının Listesi), SMOMPK, 44, 1915.
7. Materialı k izuçeniyu yazıka i bita abhaztsev (Abhazların Dil ve Yaşantısının İncelenmesine Dair Materyaller), SMOMPK, 44, 1915; din ile ilgili çok az not vardır.
8. Zametki o tatuirovke v Dagestane (Dağıstan'da Dövme Sanatı Hakkında Notlar), SMOMPK, 44, 1915.
9. Einiges über die Jeziden, "Anthropos", 12/13, 1918.

Kaynak: *Kavkazskiy Etnografiçeskiy Sbornik, T. III, Moskva - Leningrad, 1962, str. 251, Akademiya Nauk SSSR.*

1. Die kaukasische Sprachforschung, ihre Geschichte und nächste Aufgaben. In: Beiträge zur Kenntnis des Orients. Jahrbücher der Müncher Orientalischen Gesellschaft 3, 1906, S.140-153 (UB HD , d. 2238/9 IV).
2. Die heutigen Namen der kaukasischen Völker. In: "Petermanns' Mitteilungen" Bd., 54, 1908, pp. 204-212.
3. Die alte Religion der Tschetschenzen. Nach einer Abhandlung von Baschier Dalgat. In: Antr. 3, pp. 729-740, 1050-76; Vgl. Antr. 8, 1908, pp. 1073 ff.
4. Über die Klassen (Geschlechter) in den kaukasischen Sprachen. In: Intern. Arch. f. Ethnographie 18, 1909, pp. 125-131.
5. Der anthropologische und ethnographische Bestand der kaukasischen Völker. In: Caucasia Faszikel, 6, 1.
6. Der Verbreitung der Hausgewerbe im Daghestan. In: PM LVIII, No 1, 1912, pp. 17-19, 135-139.
7. Tscherkessen. In: Enzyk. des Islams, Leiden/Leipzig, 1913, Bd. 1 S. 869-871 62.
8. Die Zukunft Kaukasiens. In: PM 61. Jg. 1915, S. 25-26.
9. Ischchanion Nationaler Bestand berufmässige Gruppierung und soziale Gliederung der kaukasischen Völker. Gotha, 1916 (UB HD, A 37).
10. Die Stellung des Ubychischen in den nordwestlichen Sprachen. In: Aufsätze zur Kultur- und Sprachgeschichte vornehmlich des Orients. Festschrift, Ernst Kuhn. München, 1916, S. 413-419.
11. R. Bleichsteiner: Kaukasische Forschungen. In: PM 1923.
12. Fessenden the deluged civilization of the Caucasus Isthmus. In: PM 1924.

13. Zum Ethnikon, Abchas. In: *Caucasica*, Fasc. 2, 1925, S. 119-121.
14. Aus dem Gewohnheitsrecht der kaukasischen Bergvölker. In: *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, XLI, 1925, pp. 110-128.
15. Der kaukasische Wald- und Jagdgott. In: *Anthropos*, XX, 1925, S. 139-147.
16. Die Völker des Kaukasus. In: *Unter fremden Völkern*, hrg. W. Doegen, 1926, S. 191-211.
17. Die Sprache der Ubychen. Grammatische Skizze, Texte, ulychisches Glossar nebst deutschem Index. In: *Caucasica*, 4, 1927, pp. 65-144 und 5, 1928, pp. 1-54. Auch als Sonderdruck aus *Caucasica*, 4/5, Leipzig, 1928, 134 S. (Staatsb B, OE LS DTd 1015).
18. Trepanation als gerichtlicher Beweis im Kaukasus. In: *Festschrift P.W. Schmidt*, Wien 1928, pp. 218-303.
19. Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen. Mit einer Sprachenkarte von Dirr. Leipzig, 1928, 380 pp. 1 K. (UB HD, E 3463 2/2; SWI W, 1314; COS HH, A/153349).
20. Kaukasischer Jägerglauben. In: *Wild und Hund*, 18 (1912) 383-384.
21. Kaukasische Volksmedizin. 1929.
22. Kaukasische Märchen. Jena 1920, XII, 294 pp. (Märchen der Weltliteratur).
23. Über den Namen "Ubychen". In: *Mitteilungen der vorderasiatischen Gesellschaft*, 22 (1917) 313-315.
24. Ein polyglottes Liebeslied. In: *Caucasica* 5 (1928) 55-59.
25. Der Kaukasus. Seine politische, wirtschaftliche und völkische Bedeutung. In: *Der Panther* 3 (1915) 546-560.
26. Der Kaukasus. Land und Leute. In: *Jahresbericht des Frankfurter Vereins für Geogr. und Statistik*, 81/83 (1919) 139.
27. Sprachenkarte der Gebiete am Mittellauf des andischen Koissu, Dagestan. In: *PM*, No 53, 54. Gotha, 1907.

Kaynak: *Çerkesya Bibliyografyası, Baturay Özbek (Yediç), Ankara, 1997. s. 62-64.*

DİPNOTLAR

¹ Rassen und Kulturzusammenhänge in Asien und Europa .In: Anthropologische Revue. Politisch V, 1906, 204 ff.

² Dirr'in biyografisi için gerekli çok değerli bilgileri sağlayan, Dirr'in asistanı Küslers'in şahsında Münih Halk Bilimleri Müzesi Yönetimi'ne (Direktion des Museums für Völkerkunde) derin şükranlarımı sunarım.

³ SMOMPK - Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza (Kafkasya Coğrafyasının ve Kavimlerinin Tasviri İçin Belgeler Külliyyatı). Tiflis'te 1881'den 1915'e kadar 44 sayı yayınlandı. Son olarak Sovyet döneminde Mahaçkala'da 45. (1926) ve 46. (1929) sayıları çıktı. (Ç.N.)

⁴ 1902-1908 yıllarında Temir-Han-Şura'da (şimdiki Buynaksk) fen bilimleri öğretimi yapan bir lisede Almanca öğretmenliği, 1908-1913 yıllarında Tiflis'te bir gimnazyumda öğretmenlik, 1911-1913 yıllarında ise askeri okulda Almanca ve İngilizce öğretmenliği yaptı.

⁵ Bilimler Akademisi Metropolit Makariya Ödülü'nün 13'ncüsü 1909'da tarih-filoloji dalında verildi. (Bkz. *St.Pet., 1911, sf.3-7ve19-22*). Udi Grameri, Tabasaran Dili Grameri Denemesi, Kısa Andi Dili Grameri Denemesi, Agul Dili, Kafkas Dillerinde Sınıflar (Cinsler) ve SMOMPK'da yayınlanan çalışmaları için Dirr'e 1500 rublelik ödül verildi.

⁶ Bu derginin eleştirisi ve ilk beş sayının içeriği hakkındaki yazıma bakınız. "*İzvestiya İnguşskogo Naučno-İssledov. İnst. Krayevedeniya.*". Tom II-III, Vladikavkaz, 1930, sf. 512-515.

⁷ Annam (Annamitisch); Arap (Vulgar-Arabisch); Gürcü (Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache); Ermeni (Ostarmenisch) ve Rus (Russisch und Russisches Lesebuch) dilleri hakkında.

⁸ Dirr'in bilimsel faaliyeti, özellikle Kafkasya çalışmaları hakkında kitapçığıma bakınız. "*İz proşlogo i nastoyaşçego kavkazskoy lingvistiki*" (Kafkas Dilciliğinin Dünü Bugünü). Vladikavkaz, 1928, sf. 16-21 ve "*İzvestiya İnguşskogo Naučno-İssled. İnst. Krayev.*", Tom I.

⁹ R. von-Erckert, Die Sprachen des Kaukasischen Stammes, Wien, 1895.

¹⁰ Yeni Udi metinleri Dirr tarafından *Caucasica* dergisinin V. cildinde yayınlandı.

¹¹ En büyük denemesi IX + 248 sf (in quarto), en kısası ise XI + 83 sf.

¹² Örn.: "Kratkiy oçerk andiyskogo yazıka" ve "Grammatika udinskogo yazıka"nın önsözlerine (predisloviye) bakınız.

¹³ Özellikle "Grammatika udinskogo yazıka", "Tshurskiy yazık" ve "Grammatičeskiy oçerk tabassaranskogo yazıka"nın önsözlerine bakınız.

¹⁴ Örn. "Grammatika udinskogo yazıka", "Tshurskiy yazık", "Arçinskiy yazık"; bunlardan özellikle birincisinin önsözüne bakınız; s.X.

¹⁵ Örn.: "Grammatičeskiy oçerk tabassaranskogo yazıka"nın (sf. VII-VII) veya "Grammatika udinskogo yazıka"nın önsözüne bakınız.

¹⁶ Bu dil hakkındaki en geniş bilgiyi Uslar'ın "*O yazıke ubihov*" (Ubihların Dili) makalesi veriyordu. (Etnografiya Kavkaza, Yazıkoznaniye. I. *Abhazskiy yazık*. Otdel vtoroy: Stati, str. 75-102, Tiflis, 1887).

¹⁷ Ubih dilinin A.G. Lopatinski tarafından incelenmesi düşünülüyordu, fakat Lopatinski Anadolu'ya gidememesi durumunda, Akademi'nin onayı gerektiğinden yerine Doktor A.M. Dirr'in gönderilmesini rica etti. (Bkz. Protokol Zasedaniya İstoriko-filol. Otd. 02. 05.1912; 201 v İzvest. Akad. Nauk, VI. Seriya, 1913, No 13, str. 816-817).

¹⁸ Dirr'in "*Anthropologische und ethnographische Übersicht über die Völker des Kaukasus*" başlıklı makalesi de Kafkas dillerine ve sınıflandırılmalarına kısa bir bakış içerir. (Petermans Mitteilungen aus Justhus Perthes Geographischer Anstalt hrsg. Von Prof. P. Landhans, 1912)

¹⁹ Dirr'in "*Einführung*"unun (Giriş) içeriğinin ayrıntılı anlatımı için bkz. M.V. Belyayev'in makalesi: "*O sravnitelnom izuçenii kavkazskih yazıkov*" (Kafkas Dillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi), Rostov na Donu, 1930, (Zapiski Severo-kavkazskogo Krayevogo Gorskogo Naučno-İssled. İnst., Tom III). Keza bkz. "*İz proşlogo i nastoyaşçego kavkazskoy lingvistiki*", str. 18-21 ve A. Meillet'in eleştiri yazısı, Bulletin di, la Soc. de Lingu. de Paris, Tome XXIX, Fasc. 2 (No 87), pg. 241-245, Paris, 1929.

²⁰ Tabasarancada 2, Batsbiycede 8, Çeçence ve İnguşçada 6, Lakçada 4, Avarcada 3 v.b.

²¹ A.g.e., sf. 97.

²² A.g.e., sf. 101-102.

²³ A.g.e., sf. 38-39.

²⁴ Sonderabdruck aus Band XL (der dritten Folge Band X) der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien 1910.

²⁵ Dirr'in diğer çalışmaları için bkz. "*İz proşlogo i nastoyaşçego kavkazskoy lingvistiki*". (str. 16 sl.)

²⁶ Lingu. Probleme, sf.1.

²⁷ Lingu. Probleme, sf. 42 ve passim.

²⁸ Lingu. Probleme, sf. 20 sl. - sf. 26 sl.

²⁹ Akademisyen N.Y. Marr'ın ifadesi; bkz. makalesi: “K voprosu ob istoričeskom protsesse v osveščenii yefetičeskoj teorii” (Yafetik Teori Işığında Tarihsel Süreç Sorunu) Moskova, 1930, str. 7 ve “Trudı Pervoy Vsesoyuznoy Konferentsii İstoriko-Marksistov” (Sovyetler Birinci Marksist Tarihçiler Konferansı Çalışmaları), Tom II, str. 271.

³⁰ Bkz. Hugo Schuhardt hakkındaki çalışmam: “*Hugo Şuhardt. Tvorčeskiy put Hugo Şuhardta i ego raboti po kavkazskoy lingvistike*” (Hugo Schuhardt'ın Yaratıcılık Yolu ve Kafkas Dilciliği Konusundaki Çalışmaları), Vladikavkaz, 1928; (ayrıca *Sbornik Naučn. Obşç-va Etnograf. Yaz. i Liter. Pri Gorskom Ped. İnst.*, Tom I). Hugo Schuhardt'ın Hint- Avrupa dillerinin incelenmesi alanında çağdaş dilbilime etkileri hk. bkz. kitapçığım: “*Yazık i kultura*”.

³¹ Trombetti hk. bkz. kitabım: “*Alfred Trombetti. Ego jizn i naučnyje trudi po sravnit. yazıkozn. po obşçey i kavkaz. lingvistike*” (Alfred Trombetti. Yaşamı, Karşılaştırmalı Genel Dilbilim ve Kafkas Dilciliği Konusundaki Çalışmaları), Vladikavkaz, 1930 (ve “*İzvestiya Gorskogo Ped. İnst.*”de, Tom VII).

³² Hugo Schuhardt, doğ. 1842, öl. 1927; Trombetti, doğ. 1866, öl. 1929; dolayısıyla Dirr ondan iki yaş küçüktü. Hugo Schuhardt'ın Trombetti'ye etkisi konusunda bkz. kitabım “*Alfred Trombetti.*”, str. 226 sl. ve passim.

³³ Bkz. “Linguistische Probleme”.

³⁴ A.g.e., s. 33-39.

³⁵ A.g.e., s. 37.

³⁶ Einführung, sf. 26.

³⁷ Ovidius, *Metamorphoses*, XV, 873-874.